

УДК 930(438):94:327(477)"1919/1923"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217826

Василь ФУТАЛА

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

Бібліографічний опис статті: Футала, В. (2020). Питання української державності на міжнародній арені (1919–1923): дослідження та інтерпретації польських істориків. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 250–270. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217826>.

ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ (1919–1923): ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ

Анотація. *Мета дослідження* – показати здобутки польської історіографії у вивченні міжнародних аспектів українського питання впродовж 1919–1923 рр. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на методи історіографічного аналізу та синтезу. **Наукова новизна** полягає у тому, що з'ясовано якісну повноту історичної інформації історіографічних джерел, виокремлено персональний внесок польських учених у вивчення питання української державності на міжнародній арені протягом 1919–1923 рр. **Висновки.** Аналізована проблема почала вивчатися в Польщі на науковому рівні у 60–80-х рр. ХХ ст. Тоді історики намагалися показати: місце українського питання в системі міжнародних відносин після завершення Першої світової війни; ставлення країн Антанти до української державності; польсько-українське військове та дипломатичне протистояння за Східну Галичину; транс-

© Василь Футала, 2020

формацію політичного статусу Східної Галичини; актуалізацію українського питання в Лізі Націй та його місце у польсько-радянських взаєминах тощо. Після 1989 р. важливою подією у польських україністичних студіях стала поява спеціальних монографічних досліджень. Автори поглибили напрацювання істориків періоду народної Польщі, особливо у таких напрямках, як федеративна програма пілсудчиків, польсько-український військово-політичний союз 1920 р., Ризький договір і українське питання. Сучасні дослідники, по суті, вперше порушили проблему державно-правового статусу Підкарпатської Русі та Північної Буковини. Однак, попри значні наукові досягнення, потребують поглибленого вивчення такі аспекти: прорахунки та непослідовні дії українських урядів, що вплинули на політику держав-переможниць щодо УНР та ЗУНР; англо-французькі суперечності навколо проблеми Східної Галичини; діяльність спеціальних місій Антанти із досягнення перемир'я між Польщею та ЗУНР. Польські історики здебільшого висвітлювали українське питання крізь призму зовнішньої політики відродженої Речі Посполитої та польських національних інтересів. Тому було би добре, якби у польській історіографії дипломатія УНР та ЗУНР в добу Української революції у перспективі стала окремою темою дослідження.

Ключові слова: польська історіографія; історіографічне джерело; українське питання; українська державність; Паризька мирна конференція; Версальська система; дипломатична боротьба.

Vasyl FUTALA

PhD hab. (History), Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

To cite this article: Futala, V. (2020). Pytannia ukrainskoi derzhavnosti na mizhnarodnii areni (1919–1923): doslidzhennia ta interpretatsii polskykh istorykiv [The question of Ukrainian statehood on the international stage (1919–1923): the study and interpretation of Polish historians]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 250–270. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217826> [in Ukrainian].

**THE QUESTION OF UKRAINIAN STATEHOOD
ON THE INTERNATIONAL STAGE (1919–1923):
THE STUDY AND INTERPRETATION
OF POLISH HISTORIANS**

Summary. The purpose of this study is to show the achievements of Polish historiography in the study of international aspects of the Ukrainian question during 1919–1923. Research methodology is based on the principles of historicism, systemicity, and objectivity. In solving specific problems, methods of historiographical analysis and synthesis were applied. The scientific novelty is that the qualitative completeness of historical information of historiographical sources, the personal contribution of Polish scholars to the study of Ukrainian statehood in the international arena during 1919–1923 is highlighted. Conclusions. The analyzed problem began to be studied in Poland at the scientific level in 1960–1980's. The historians tried to show the place of the Ukrainian question in the system of international relations after the end of the First World War; the attitude of the Entente countries to Ukrainian statehood; Polish-Ukrainian military and diplomatic confrontation for Eastern Galicia; transformation of the political status of Eastern Galicia; actualization of the Ukrainian question in the League of Nations and its place in Polish-Soviet relations, etc. After 1989, an important event in the Polish-Ukrainian studies became the emergence of special monographic studies. The authors deepened the work of historians period of people's Poland, especially in such areas as Pilsudski's federal program, Polish-Ukrainian military-political union of 1920, the Treaty of Riga and the Ukrainian question. In fact, modern researchers were the first to violate the problem of state and legal status Carpathian Ruthenia and Northern Bukovyna. However, despite significant scientific advances, the following aspects need in-depth study: miscalculations and inconsistent actions of Ukrainian governments, that influenced the policies of the victorious states concerning the Ukrainian People's Republic and the Western Ukrainian People's Republic; Anglo-French controversy over the problem of Eastern Galicia; activities of special Entente missions in order to reach a truce between Poland and the Western Ukrainian People's Republic. Polish historians have mostly covered the Ukrainian question through the prism of the foreign policy of the reborn Republic of Poland and Polish national interests. Therefore, it would be good if in the Polish historiography the diplomacy of the UPR and ZUNR in the period of the Ukrainian revolution became a separate topic of research in the future.

Key words: Polish historiography; historiographical source; the Ukrainian question; Ukrainian statehood; Paris Peace Conference; Versailles system; diplomatic struggle.

Постановка проблеми. Із проголошенням Української Народної Республіки (УНР) та Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) відбувся вихід української дипломатії на міжнародну арену. Від того, чи в рамках Версальської системи, що народжувалася, знайдеться місце для незалежної української держави, залежало існування УНР та ЗУНР. Питання наявності української проблеми і спроби її розв'язання на Паризькій мирній конференції та інших міжнародних форумах початку 1920-х рр. мають велику вагу для розуміння тогочасної політичної ситуації в Україні. Крім того, дуже важливим у плані розвитку сьогодні польсько-української політичної взаємодії та налагодження українсько-польського діалогу істориків є бачення польської історіографії подій сторічної давнини.

Аналіз останніх досліджень. Винесена у заголовок статті наукова проблема частково знайшла відображення в історіографічних працях оглядового характеру Яна Пісулінського (Pisuliński, 2019), Євгеніуша Коко (Коко, 1994, 1996, 2000), Марка Дуткевича (Dutkiewicz, 2009) та в рецензіях на монографії Людвіка Мрочки (Bruski, 2000), Яна Пісулінського (Bartoszewicz, 2005) і Рафала Галюби (Pisuliński, 2004a). У кандидатській дисертації українського дослідника Віталія Боримського предметом аналізу стали дослідження польських істориків, присвячені польсько-українському військово-політичному союзові 1920 р. (Боримський, 2015). Відтак, і ця праця лише певною мірою відображає польську історіографію дипломатичної боротьби українців за власну державність у 1919–1923 рр.

Метою статті є проаналізувати праці польських істориків, що містять наукові історичні знання про дипломатичну боротьбу на міжнародній арені за українську державність у 1919–1923 рр., з'ясувати ступінь вивчення проблеми та обґрунтувати перспективи подальших наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу. Тепер перейдемо безпосередньо до висвітлення таких питань, як проблематика досліджень,

наукові інтерпретації, персональний внесок учених у вивчення задекларованої теми.

Передовсім зазначимо, що у Польській Народній Республіці українська проблематика посіла вагоме місце у 60–80-х рр. ХХ ст., тобто у час існування у польській гуманітаристиці плюралізму думок. Стосовно аналізованої проблеми, то історики народної Польщі намагалися з'ясувати суть українського питання у новій геополітичній ситуації. Під цим поняттям розуміли український національний рух, прагнення українців відродити свою державу та домогтися соборності етнічних українських земель. Навіть назви праць окремих авторів говорять самі за себе. Скажімо, монографія Тадеуша Домбковського озаглавлена так: «Український національний рух у Східній Галичині. 1912–1923» (Варшава, 1985). Мирослава Папезинська-Турек виділила два найважливіші аспекти українського питання у відродженій Речі Посполитій: 1) проблема державної приналежності Східної Галичини і 2) питання національних та релігійних свобод українців у Польщі. Перша проблема, яка була породжена Великою війною, точніше – її наслідками, тримала в напрузі польський та західноукраїнський політикум аж до березня 1923 р. Інша важлива проблема, що пов'язана з політичним становищем українського населення у Другій Речі Посполитій, регулювалася як міжнародними угодами – «Малим Версальським трактатом» та Ризьким договором (1921), – так і внутрішнім законодавством – Конституцією Польщі (1921) та польським законом про воєводське самоврядування 1922 р. (Papieżyńska-Turek, 1979, s. 35–37).

Дослідники показали, що питання державно-правового статусу Східної Галичини стало міжнародною проблемою одразу ж після проголошення Західно-Української Народної Республіки. Однак на Паризькій мирній конференції, як і на інших міжнародних форумах, воно розглядалося як частина польського питання. Маріан Дроздовський і Тадеуш Домбковський навели аргументи головних претендентів на право володіння цією територією. Зокрема, доводи польської сторони базувалися на історичних, етнічних та культурних факторах, а також в оскарженні ЗУНР у співпраці з Німеччиною. Натомість дипломатія ЗУНР намагалася довести світові, що її політичні вимоги є частиною програми міжнародного устрою, викладеної у 14-ти пунктах президента

США Вудро Вільсона. Тобто, зовнішня політика українського уряду спиралася на міцну міжнародно-правову базу. Крім того, українці зверталися до історичної традиції та закидали полякам насильство й жорстокість (Drozdowski, 1981, s. 141–143; Dąbkowski, 1985, s. 125, 179). Інші історики звернули увагу й на такий нюанс: якщо уряд ЗУНР нарощував зусилля на дипломатичному фронті, то Польща, окрім дипломатії, щораз більше вдавалася до політики «доконаних фактів» та тиску на західні держави (Zaks, 1971, s. 12–13; Zaks, 1972, s. 80, 92; Papierzyńska-Turek, 1979, s. 45).

У сферу дослідницької уваги потрапили причини зацікавлення західними державами українським питанням. Автори сходяться на думці, що пріоритетними були геостратегічні інтереси союзників, зокрема, необхідність згуртування всіх антибільшовицьких сил колишньої Російської імперії та створення надійного бар'єру між радянською Росією та Заходом. Крім того, західні політики не приховували негативного ставлення до національних рухів, які поборювали «білі» генерали (Partyka, 1976, s. 563; Zaks, 1971, s. 11–12; Torzecki, 1989, s. 29; Lewandowski, 1974, s. 88). З іншого боку, як ствердив Кшиштоф Левандовський, питання Східної Галичини трактувалося як таке, що становило ширшу проблему – спадщини по Австро-Угорській монархії (Lewandowski, 1974, s. 87).

Зофія Закс вказала й на економічні причини заангажування у східногалицьке питання провідних держав-переможниць. Авторка показала, що британські підприємці, які до Першої світової війни володіли близько 16 % галицької нафтової промисловості, впродовж чотирьох воєнних років втратили значну частину своїх активів. Австрійська влада здебільшого доводила їх до банкрутства або примусово конфісковувала майно через суд. Через це британські нафтові компанії вимагали від польського уряду провести реституцію майна так, як це було зафіксовано у Версальському мирному договорі (1919). Однак польські урядовці не були зацікавлені у такій транзакції, оскільки вона могла надовго паралізувати польську нафтову промисловість. Крім того, впродовж Паризької мирної конференції Велика Британія була затятим противником польських територіальних домагань, тому Бельведер не бачив причин іти назустріч британцям. Тим часом французькі підприємці викупили значну частину німецьких та австрійських нафтових

активів у Східній Галичині. Звичайно, що англійська сторона залишалася незадоволеною, чим спробували скористатися представники ЗУНР. У 1920 р. вони проводили активні переговори з британськими політиками та промисловцями, обіцяючи у випадку проголошення самостійної Галицької держави надати англійським компаніям значні фінансові концесії у Дрогобицько-Бориславському нафтовому басейні (Zaks, 1969, s. 48–54).

Дослідники з'ясували, що з метою розв'язання питання про державно-правовий статус Східної Галичини українські політики у 1920–1922 рр. використовували трибуну Ліги Націй. Незважаючи на те, що українцям офіційно відмовлено членство в цій першій міжнародній міждержавній організації, тим не менше вони при підтримці діаспори розвинули тут жваву пропагандистську діяльність (особливо через Українське Товариство Ліги Націй), доходячи до окремих делегацій та впливаючи на громадську думку окремих країн, як, наприклад, Канади. Це знаходило відображення на форумах Ліги у вигляді ухвал та рекомендацій, що, безперечно, завдавало клопоту польській депутації (Papieżyńska-Turek, 1979, s. 87; Torzecki, 1989, s. 50; Lewandowski, 1974, s. 179–180; Zaks, 1967, s. 127–153; Michowicz, 1978, s. 132). Однак, як зауважила З. Закс, у кінцевому підсумку Ліга Націй, покликаючись на брак компетенції, глибоко не перейнялася польсько-українським конфліктом, а її консультативні висновки мали значення радше символічне і ще раз підтвердили її безсилля в галицькому питанні. Тим не менше, дебати на засіданнях міжнародної інституції надавали цій проблемі широкого світового розголосу та підривали довір'я до національної політики відродженої Польської держави (Zaks, 1967, s. 153).

Заслугує на увагу дослідження З. Закс про долю питання Східної Галичини у 1920 р., зокрема під час польсько-радянської війни та міжнародної конференції у Спа. Після з'ясування позиції Польщі і західних держав з цього питання на початку 1920 р. авторка розглянула по чергово: позицію і політику галицьких українців, у т. ч. плани створення окремої галицької держави, можливо, зв'язаної з Росією, Чехо-Словаччиною і навіть Румунією; політику Ватикану, спрямовану на збереження і дальший розвиток унії зі Східною церквою і перспективи пропаганди католицизму у Великій Україні; позицію Чехо-Словаччини, яка

підтримувала східногалицьких емігрантів проти Польщі з метою зв'язати з собою цю територію і тихо створити спільний кордон з майбутньою («білою») Росією; хід і результати конференції у Спа й можливі трактування її територіальних рішень; нарешті, подальшу долю питання Східної Галичини, доводячи коротко висвітлення проблеми аж до Ризького договору 1921 р. (Zaks, 1972, s. 79–109).

Та сама дослідниця описала перебування делегації ЗУНР у Ризі, де узгоджувалися умови мирного договору між Польщею, з одного боку, та Російською Федерацією й радянською Україною, – з іншого. Показано, що українська делегація на чолі з Костем Левицьким безуспішно домагалася розв'язання проблеми самовизначення Східної Галичини через проведення плебісциту, а екзильний уряд Євгена Петрушевича рішуче протестував проти другої статті Ризького договору, яка передбачала східний кордон Польщі по р. Збруч. При цьому голова ЗУНР покликався на 91-шу статтю Версальського договору, згідно з якою суверенами Східної Галичини, як колишньої провінції Австро-Угорщини, були великі держави-переможниці. Тому згадана стаття Ризького договору не могла анулювати тих суверенних прав української частини Галичини (Zaks, 1970, s. 78–83).

Мирослава Папежинська-Турек, Ришард Тожецький, Генрик Батовський та інші окреслили основні етапи надання Східній Галичині політичного статусу, а саме: дозвіл Верховної ради Паризької мирної конференції на тимчасову окупацію польськими військами Східної Галичини при збереженні юридичних прав над цією територією за союзними державами (25 червня 1919 р.); санкціонування Верховною радою опрацьованого Комісією для польських справ проекту Статуту для Східної Галичини під назвою «Договір між Союзними державами і Польщею щодо Східної Галичини», за яким цей край на 25 років входив до складу Польської держави, зберігаючи статус територіальної автономії (21 листопада 1919 р.); рішення Ради голів делегацій про зняття зі Статуту терміну мандату (25 грудня 1919 р.); ухвалення польським сеймом «Закону про принципи загального воєводського самоврядування, зокрема Львівського, Тернопільського і Станіславського воєводств» (26 вересня 1922 р.); визнання Радою послів

держав Антанти суверенних прав Польщі на Східну Галичину (14/15 березня 1923 р.) (Papierzyńska-Turek, 1979, s. 35–36; Torzecki, 1989, s. 45; Batowski, 1968, s. 173–174).

М. Папежинська-Турек, Р. Тожецький, особливо еміграційний історик Пьотр Вандич порушили й такий аспект проблеми, як ставлення західних держав до Української Народної Республіки. Зокрема, останній автор на основі опублікованих джерел (головно листів Юзефа Пілсудського) дав зважену та змістовну інтерпретацію політики офіційної Варшави щодо Наддніпрянської України. На його думку, Ризький договір 1921 р. був компромісом між інтересами польського суспільства, яке втомилося від війни і вимагало від влади миру, та радянським урядом. Цей договір був водночас поразкою всієї східної концепції Ю. Пілсудського та похованням надії на співпрацю вільної Польщі з вільною Україною (Wandycz, 1967, s. 23–24).

Оцінюючи Варшавський договір 1920 р. (Договір Пілсудський – Петлюра), згаданий автор писав таке: «Польсько-українська угода не передбачала уярмлення України, але також не була якоюсь альтруїстичною умовою, з якої Польща не змогла здобути користі. Як більшість міжнародних угод вона була результатом спільних інтересів. Слабша сторона платила поступками за допомогу та підтримку» (Wandycz, 1967, s. 20).

Результати розгляду українського питання на Паризькій мирній конференції у концентрованій формі підсумував К. Левандовський. Зокрема, він зазначив, що під час дискусій на міжнародному форумі жоден з принципових елементів української проблеми, окрім, можливо, маргінальних за своєю суттю справ Підкарпатської Русі та Північної Буковини, не був остаточно розв'язаний з погляду міжнародного права. Через польську політику «доконаних фактів» ЗУНР фактично перестала існувати, а її територія була поділена між Польщею, Румунією та Чехословаччиною. Інша українська держава – УНР – впала під натиском радянської та частково «білої» Росії, а її уряд шукав порятунку і підтримку у союзі з Річчю Посполитою (Lewandowski, 1974, s. 161).

Ведучи мову про наслідки польсько-українського протистояння, Р. Тожецький доволі слушно зауважив, що період збройної і дипломатичної боротьби (1.XI.1918–14/15.III.1923) спричинив серед галицьких українців тривалу ворожість до Польщі та Ан-

танти, яка (тобто, остання – *В. Ф.*) у масовій свідомості українського населення сприяла процесові ліквідації ЗУНР (Torzecki, 1985, s. 155).

Після 1989 р. аналізована проблема набула стрімкого розвитку. Свідченням цього стало таке явище, як поява спеціальних монографічних досліджень (чого не було раніше). Автори не тільки поглибили сюжети та міркування своїх попередників, але й внесли багато нового. Водночас кидається в очі, що у працях сучасних істориків, на відміну від досліджень науковців періоду народної Польщі, дуже виразно простежується полоноцентристська тенденційність.

Тепер з'ясуємо процес приросту наукових історичних знань щодо питання української державності на міжнародній арені протягом 1919–1923 рр. Пшемислав Журавський вель Граєвський дав загальну оцінку українського питання в його галицько-наддніпрянському аспекті. Зокрема, вказав на те, що на Паризькій мирній конференції воно було другорядним для великих держав, його розглядали в контексті з іншими питаннями. Доказом цього є той факт, що майбутнє Східної Галичини обговорювалося на засіданнях Комісії з польських справ. Проблеми, пов'язані з Наддніпрянською Україною, розглядалися лише настільки, наскільки цього вимагала поточна політична ситуація. Це було наслідком небажання великих держав перейматися територіями, що належали раніше до складу імперії Романових. Річ у тім, що серед західних політиків жила надія на відбудову стабільної, а головне – небільшовицької Росії (Żurawski vel Grajewski, 2017, s. 72). Людвік Мрочка частково доповнив цю думку. Для США, Великої Британії, Франції, Італії та Японії, ствердив він, Східна Галичина насправді мало значила, але виявилася корисним інструментом для тиску на Польщу, яка доволі вільно проводила свою політику на сході Європи. Це було основною причиною того, що вони не поспішали приймати остаточного рішення про долю цього краю (Mrocza, 1998, s. 180).

Які ж були причини невдачі боротьби українців за власну державність? П. Журавський вель Граєвський висловився і з цього приводу. Дипломатична поразка українців, наголосив він, пов'язана насамперед із поразкою військовою, спричиненою перевагою противників та неможливістю знайти у потрібний час на-

дійного союзника. Крім того, різна ієрархія головних цілей, що ставили перед собою уряди УНР та ЗУНР, призвела в критичний момент до розриву зв'язку між двома державами та ослабила їхні сили. Українці, які були поділені і боролися на всіх фронтах, не здатні були досягти успіху ані шляхом збройної боротьби, ані дипломатичними зусиллями на мирній конференції (Żurawski vel Grajewski, 2017, s. 74).

У цьому зв'язку не можна погодитися з висновками Л. Мрочки про мотиви включення Східної Галичини до складу Польщі. Історик без достатньої аргументації пише про недосконалу суспільно-професійну структуру українського населення Східної Галичини, великий відсоток польської та єврейської меншин у краї, неприязне ставлення поляків до української державності, недооцінку українськими політиками міжнародних угод, які мали би забезпечити існування держав із розвиненими економіками, інститутами влади та соціальними структурами. Ігноруючи історичне минуле та національний склад населення Східної Галичини, автор називає цю територію «спірною», наголошує на перевагах польської науки і культури. Викликає подив і таке трактування: «У цьому контексті в українському повстанні бачимо не так прояв прагнення до незалежності, як скоріше відсутності реалістичності українських політиків» (Mrocza, 1998, s. 211–213). А все ж таки Л. Мрочка визнав, що розв'язання великими державами східногалицького питання на користь Польщі створило для неї серйозну проблему (Mrocza, 1998, s. 213).

П. Журавський вель Граєвський також не стримався, аби не показати польську культурну вищість над українцями. В одному зі своїх висновків він ствердив: «Остаточний результат українських змагань у роки "національної революції" 1917–1923 рр. був таким: українці опинилися в групі незадоволених і ворожих до версальських порядків народів, а відтак, за порівняно низького рівня політичної культури широких кіл українського суспільства, це створювало умови для розвитку радикального націоналістичного руху, зорієнтованого на ревізійні держави та новий збройний конфлікт з метою здійснення глибоких політичних змін у Європі» (Żurawski vel Grajewski, 2017, s. 140).

Треба віддати належне щойно згаданому авторові за висвітлення питання Підкарпатської Русі на Паризькій мирній конфе-

ренції. Передовсім зауважив, що назагал це питання було маргінальним, а для справи утворення незалежної української держави, на його думку, воно мало другорядне значення. Безпосередній вплив на формування майбутнього політико-правового статусу цього краю справляли Чехословаччина, Угорщина та Румунія, певну участь у цьому процесі брала ЗУНР. Опосередковано на розвиток ситуації в Підкарпатській Русі впливали Польща та держави-переможниці, частково позначився й результат українського руху в краї та на еміграції (Żurawski vel Grajewski, 2017, s. 75). Уряд ЗУНР, як ствердив дослідник, не проводив активної боротьби за Карпатську Русь через те, що сподівався здобути підтримку Чехословаччини у протистоянні з Польщею (Żurawski vel Grajewski, 2017, s. 89–90). На переконання автора, розв'язання у Парижі питання Підкарпатської Русі на користь Праги «з погляду українських національних інтересів» було в тодішніх умовах оптимальним (Żurawski vel Grajewski, 2017, s. 91).

Заслуговують на увагу спостереження П. Журавського вель Граєвського про боротьбу ЗУНР проти Румунії за Північну Буковину. Показано, що румуни, на відміну від галицьких українців, застосовували політику «доконаних фактів», тобто діяли при допомозі військової сили і, таким чином, тиснули на уряди великих держав. Однак, висновував автор, питання Північної Буковини було для Євгена Петрушевича другорядним, оскільки ЗУНР виборювала право на існування у війні з Польщею (Żurawski vel Grajewski, 2017, s. 94–95).

Важливим історіографічним фактом став також вихід у світ монографії Яна Пісулінського про роль України у польській закордонній політиці протягом 1918–1923 рр. (Pisuliński, 2004b). Обґрунтовуючи актуальність теми дослідження, автор слушно зауважив: хоча боротьба українців за власну державність у зазначений період завершилася невдало, «проте мала ключове значення для формування сучасної української нації» (Pisuliński, 2004b, s. 11). До речі, під поняттям «Україна» вчений розуміє «сукупність територій, які вважалися етнічними самими українцями і де розвинувся український національний рух» (Pisuliński, 2004b, s. 12).

У полі зору автора перебували взаємини Речі Посполитої з УНР, ЗУНР та УСРР, зокрема, польсько-українська війна 1918–1919 рр., східна політика Ю. Пілсудського, польсько-українське

зближення (груднева декларація 1919 р.), Варшавська угода 1920 р., спільна боротьба проти більшовиків (квітень-листопад 1920 р.), мирні переговори у Мінську та Ризі, українське питання у польській закордонній політиці після прелімінарних мирних договорів між Польщею та радянськими республіками тощо. Доволі об'єктивно показано позицію голови відродженої польської держави до українського питання: Ю. Пілсудський був противником конфлікту з українцями (зокрема, боротьбу за Львів розглядав як перешкоду на шляху до порозуміння з останніми), але рівночасно прагнув прилучити до Польщі, окрім більшої частини Східної Галичини разом зі Львовом, Дрогобичем, Бориславом і Калушем, Холмщину, Полісся та частину Західної Волині. При цьому наголошував, що «не можна надто поступатися українцям». Тобто, декларуючи прихильність до української державності, Пілсудський водночас намагався шляхом «доконаних фактів» досягти вигідної позиції у суперечці з опонентами (Pisuliński, 2004b, s. 89–93).

Даючи оцінку польсько-українського союзу 1920 р., автор справедливо констатував, що це не був союз рівноправних партнерів. Варшава від самого початку позиціонувала себе як посередник між Українською Народною Республікою та зовнішнім світом, а також як її фактичний протектор. Тому офіційне декларування польськими урядовими очільниками поваги до суверенітету союзника мало часто-густо лише вербальний характер (Pisuliński, 2004b, s. 320, 425). Чи можна у цьому зв'язку говорити про якісь здобутки української зовнішньої політики? Я. Пісулінський дав позитивну відповідь на це питання. На його думку, українська сторона здобула від Варшавської угоди 1920 р. чимало користі. Передовсім цей договір давав українцям черговий шанс створити державу. Навіть передбачаючи її фактичну слабкість та залежність від Польщі, усе таки вона «створювала кращі можливості національного розвитку, ніж під владою більшовиків». Крім того, автор припускає, що за такої ситуації політика Польщі щодо населення Західної України була би м'якшою (Pisuliński, 2004b, s. 246).

Дослідниця історії Польщі та Росії ХХ ст. Олександра Ляйнвальд зробила спробу підбити підсумок вивчення питання дипломатичної боротьби Польщі за Східну Галичину впродовж 1918–1923 рр. (Leinwand, 2011). Значною мірою їй вдалося досягти

поставленої мети. Авторка не ввела до наукового обігу нових документів, а робила узагальнення на основі як уже згаданих у цій статті праць істориків (тобто тих, що безпосередньо торкаються теми нашого дослідження), так і праць, в яких аналізована проблема порушена частково (Lukomski, Partacz, & Polak, 1994; Klimecki, 2000; Galuba, 2004). Зокрема, О. Ляйнвальд дійшла висновків, що підписаний 28 червня 1919 р. у Версалі мирний договір з Німеччиною окреслив тільки західний кордон Польщі, а не східний. Чергові рішення Верховної ради з питання Східної Галичини мали половинчастий характер і не задовольняли польську сторону. Ні рішення Версальського договору, ні Ризького миру 1921 р., який завершив польсько-російську війну, не принесли суттєвих змін і не відповіли на питання, кому все ж таки повинна належати Східна Галичина. Дипломатична боротьба тривала далі. Зрештою, у 1923 р. ноти та інтервенції польського уряду, а також сприятливі для Польщі міжнародні обставини дозволили закрити це питання. Перемога (військова і дипломатична) незалежної Польщі була водночас поразкою України, яка прагнула до незалежності. Ці події поглибили антипольські настрої та комплекси українців, лягли тягарем на польсько-українські взаємини, а трагічна кульмінація настала через 20 років (Leinwand, 2011, s. 90–91, 95–96).

Висновки. Підбиваючи підсумок аналізу історіографічних джерел, можна ствердити, що питання української державності на міжнародній арені у 1919–1923 рр. почало вивчатися в Польщі на науковому рівні у 60–80-х рр. ХХ ст. Годі історики порушили низку важливих проблем, як-от: місце українського питання в системі міжнародних відносин після завершення Першої світової війни, ставлення західних держав до української державності, Східна Галичина як об'єкт територіальної суперечки між Польщею та ЗУНР, трансформація політичного статусу Східної Галичини, актуалізація українського питання в Лізі Націй та його місце у польсько-радянських взаєминах тощо. Найбільших наукових успіхів досягла З. Закс, опублікувавши низку фахових статей, що лягли в основу її дисертації для отримання докторського ступеня.

Після 1989 р. відбулися суттєві зрушення у вивченні цієї проблеми. Важливою подією у польській україністиці стала поява спеціальних монографічних досліджень П. Журавського вель

Граєвського, Л. Мрочки та Я. Пісулінського. Автори поглибили напрацювання істориків періоду народної Польщі, особливо у таких напрямках, як федеративна програма Ю. Пілсудського, польсько-український військово-політичний союз 1920 р., Ризький договір і українське питання, проблема «санітарного кордону» на сході Європи. Сучасні дослідники, по суті, вперше порушили проблему державно-правового статусу Підкарпатської Русі та Північної Буковини.

Та попри значні наукові досягнення ця тема має **перспективу дослідження**. Зокрема, потребують поглибленого вивчення такі аспекти: прорахунки та непослідовні дії українських урядів, що вплинули на політику держав-переможниць щодо УНР та ЗУНР; англо-французькі суперечності навколо проблеми Східної Галичини; причини неприхильності держав Антанти до незалежності України; діяльність спеціальних місій Антанти із досягнення перемир'я між Польщею та ЗУНР. Характерно, що польські історики здебільшого висвітлювали українське питання крізь призму зовнішньої політики відродженої Речі Посполитої та польських національних інтересів. Тому було би добре, якби у польській історіографії дипломатія УНР та ЗУНР в добу Української революції стала окремою темою дослідження.

Джерела та література

- Боримський, В.** (2015). *Польсько-український союз 1920 р. в українській і польській історіографіях*. (Автореф. дис. ... канд. істор. наук). Черкаси.
- Bartoszewicz, H.** (2005). Rec.: Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. 445 s. *Dzieje Najnowsze*, 37/3, 191–201.
- Batowski, H.** (1968). Linia Curzona a była Galicja Wschodnia. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały*, III, 170–177.
- Bruski, J.** (2000). Rec.: Spór o Galicję Wschodnią – dwugłos Polaka i Ukraińca (Mroccka L. Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1998. 220 s.). *Dzieje Najnowsze*, 32/2, 155–162.
- Dąbkowski, T.** (1985). *Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923*. Warszawa: Instytut Krajów Socjalistycznych.
- Drozdowski, M.** (1981). *Ignacy Jan Paderewski. Zarys biografii politycznej*. Wyd. 2 popr. Warszawa: Wydawnictwo «Interpress».

- Dutkiewicz, M.** (2009). Sojusz polsko-ukraiński 1920 roku w świetle polskiej historiografii. T. Krząstka (Red.), *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920* (s. 361–371). Warszawa: Vipart i Stowarzyszenie Twórców Filmów Patriotyczno-Historycznych.
- Galuba, R.** (2004). *Niech nas rozsądzi miecz i krew... Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918–1919*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Klimecki, M.** (2000). *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią, 1918–1919*. Warszawa: Oficyna wydawnicza VOLUMEN.
- Koko, E.** (1994). Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918–1939 w historiografii wydawanej w Polsce po 1945 r. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 2, 105–113.
- Koko, E.** (1996). Sojusz Piłsudski-Petlura w polskiej historiografii. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 3, 305–314.
- Koko, E.** (2000). Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918–1939. P. Kosiewski i G. Motyka (Red.), *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku* (s. 132–145). Kraków: Universitas.
- Leinwand, A.** (2011). Walka dyplomatyczna Polski o Galicję Wschodnią 1918–1923. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, XLVI, 85–98.
- Lewandowski, K.** (1974). *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918–1932*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Lukomski, G., Partacz, C., & Polak, B.** (1994). *Wojna polsko-ukraińska 1918–1919. Działania bojowe – aspekty polityczne – kalendarium*. Koszalin – Warszawa: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Koszalinie.
- Michowicz, W.** (1978). Polska w Lidze Narodów. *Sprawy Międzynarodowe*, 12, 132–144.
- Mrocza, L.** (1998). *Spór o Galicję Wschodnią. 1914–1923*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Papierzyńska-Turek, M.** (1979). *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Partyka, A.** (1976). Polskie koncepcje autonomii Galicji Wschodniej w latach 1919–1922. *Studia Historyczne*, 19/4 (75), 563–576.
- Pisuliński, J.** (2004b). *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Pisuliński, J.** (2004a). Rec.: Rafał Galuba. «Niech nas rozsądzi miecz i krew...». Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach

- 1918–1919. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2004, 335 s. *Biuletyn Ukrainoznawczy*, 10, 333–340.
- Pisuliński, J.** (2019). Polityczne relacje polsko-ukraińskie 1917–1921 w badaniach polskich historyków. В. Верстюк, Я. Бруський (Ред.), *Праці Українсько-Польської комісії дослідження взаємин 1917–1921 рр.*, 1, 49–72. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Torzecki, R.** (1985). Z problematyki stosunków polsko-ukraińskich. *Dzieje Najnowsze*, 17/2, 151–166.
- Torzecki, R.** (1989). *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Wandycz, P.** (1967). Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919–1920. *Zeszyty Historyczne*, 12, 3–24.
- Zaks, Z.** (1967). Sprawa Galicji Wschodniej w Lidze Narodów (1920–1922). *Najnowsze Dzieje Polski: materiały i studia z okresu 1914–1939*, XII, 127–153.
- Zaks, Z.** (1969). Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918–1923. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały*, IV, 37–60.
- Zaks, Z.** (1970). Radziecka Rosja i Ukraina wobec sprawy państwowej przynależności Galicji Wschodniej 1920–1923. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały*, VI, 69–94.
- Zaks, Z.** (1971). Galicja Wschodnia w polskiej polityce zagranicznej (1921–1923). *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały*, VII, 3–36.
- Zaks, Z.** (1972). Problem Galicji Wschodniej w czasie wojny polsko-radzieckiej. *Studia z dziejów Rosji i Europy środkowej*, VIII, 79–109.
- Żurawski vel Grajewski, P.** (2017). *Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919*. Wydanie drugie uzupełnione. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.

References

- Borymskyi, V.** (2015). *Polsko-ukraiński sojuz 1920 r. v ukraińskiej i polskiej historiografiiach [Polish-Ukrainian Union of 1920 in Ukrainian and Polish historiographies]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Cherkasy [in Ukrainian].
- Bartoszewicz, H.** (2005). Rec.: Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. 445 s. [Rec.: Pisuliński J. Not only Petliura. The Ukrainian question in Polish foreign policy in the years 1918–1923. Wrocław: Publishing House

- of the University of Wrocław, 2004. 445 p.]. *Dzieje Najnowsze – Contemporary history*, 37/3, 191–201 [in Polish].
- Batowski, H.** (1968). Linia Curzona a była Galicja Wschodnia [The Curzon Line and there was Eastern Galicia]. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały – From the history of Polish-Soviet relations: studies and materials*, III, 170–177 [in Polish].
- Bruski, J.** (2000). Rec.: Spór o Galicję Wschodnią – dwugłos Polaka i Ukraińca (Mroccka L. Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1998. 220 s. [Rec.: The dispute over Eastern Galicia – the voice of a Pole and a Ukrainian (Mroccka L. The dispute over Eastern Galicia 1914–1923. Cracow: Scientific Publishers WSP, 1998. 220 p.]. *Dzieje Najnowsze – Contemporary history*, 32/2, 155–162 [in Polish].
- Dąbkowski, T.** (1985). *Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923 [Ukrainian National Movement in Eastern Galicia 1912–1923]*. Warszawa: Instytut Krajów Socjalistycznych [in Polish].
- Drozdowski, M.** (1981). *Ignacy Jan Paderewski. Zarys biografii politycznej [Ignacy Jan Paderewski. An outline of a political biography]* (2 ed., rev.). Warszawa: Wydawnictwo «Interpress» [in Polish].
- Dutkiewicz, M.** (2009). Sojusz polsko-ukraiński 1920 roku w świetle polskiej historiografii [The Polish-Ukrainian alliance of 1920 in the light of Polish historiography]. In T. Krząstka (Ed.), *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920 – Poland and Ukraine in the struggle for independence 1918–1920* (pp. 361–371). Warszawa: Vipart i Stowarzyszenie Twórców Filmów Patriotyczno-Historycznych [in Polish].
- Galuba, R.** (2004). *Niech nas rozsądzi miecz i krew... Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918–1919 [Let us be judged by the sword and blood... Polish-Ukrainian conflict over Eastern Galicia in 1918–1919]*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie [in Polish].
- Klimecki, M.** (2000). *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią, 1918–1919 [The Polish-Ukrainian War for Lviv and Eastern Galicia, 1918–1919]*. Warszawa: Oficyna wydawnicza VOLUMEN [in Polish].
- Koko, E.** (1994). Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918–1939 w historiografii wydawanej w Polsce po 1945 r. [The issues of Polish-Ukrainian relations in the years 1918–1939 in the historiography published in Poland after 1945]. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze – Warsaw Notes on Ukrainian Studies*, 2, 105–113 [in Polish].

- Koko, E.** (1996). Sojusz Piłsudski-Petlura w polskiej historiografii [Piłsudski-Petliura Alliance in Polish historiography]. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze – Warsaw Notes on Ukrainian Studies*, 3, 305–314 [in Polish].
- Koko, E.** (2000). Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918–1939 [Polish historiography after 1989 on Polish-Ukrainian relations in the years 1918–1939]. In P. Kosiewski & G. Motyka (Eds.), *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku – Historians of Poland and Ukraine on the problems of the twentieth century* (pp. 132–145). Kraków: Universitas [in Polish].
- Leinwand, A.** (2011). Walka dyplomatyczna Polski o Galicję Wschodnią 1918–1923 [Poland's diplomatic struggle for Eastern Galicia 1918–1923]. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej – Studies in the History of Russia and Central-Eastern Europe*, XLVI, 85–98 [in Polish].
- Lewandowski, K.** (1974). *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918–1932 [The Ukrainian case in the foreign policy of Czechoslovakia in the years 1918–1932]*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN [in Polish].
- Lukomski, G., Partacz, C., & Polak, B.** (1994). *Wojna polsko-ukraińska 1918–1919. Działania bojowe – aspekty polityczne – kalendarium [Polish-Ukrainian war 1918–1919. Combat operations – political aspects – calendar]*. Koszalin – Warszawa: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Koszalinie [in Polish].
- Michowicz, W.** (1978). Polska w Lidze Narodów [Poland in the League of Nations]. *Sprawy Międzynarodowe – International Affairs*, 12, 132–144 [in Polish].
- Mrocza, L.** (1998). *Spór o Galicję Wschodnią. 1914–1923 [The dispute over Eastern Galicia. 1914–1923]*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP [in Polish].
- Papierzyńska-Turek, M.** (1979). *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926 [The Ukrainian case in the Second Polish Republic 1922–1926]*. Kraków: Wydawnictwo Literackie [in Polish].
- Partyka, A.** (1976). Polskie koncepcje autonomii Galicji Wschodniej w latach 1919–1922 [Polish concepts of the autonomy of Eastern Galicia in the years 1919–1922]. *Studia Historyczne – Historical Studies*, 19/4 (75), 563–576 [in Polish].
- Pisuliński, J.** (2004b). *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923 [Not only Petliura. The*

- Ukrainian question in Polish foreign policy in the years 1918–1923*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego [in Polish].
- Pisuliński, J.** (2004a). Rec.: Rafał Galuba. «Niech nas rozsądzi miecz i krew...». Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918–1919. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2004, 335 s. [Rec.: Rafał Galuba. "Let us be judged by the sword and blood ...". The Polish-Ukrainian conflict over Eastern Galicia in 1918–1919. Poznań: Poznań Publishing House, 2004, 335 p.]. *Biuletyn Ukrainoznawczy – Ukrainian Studies Bulletin*, 10, 333–340 [in Polish].
- Pisuliński, J.** (2019). Polityczne relacje polsko-ukraińskie 1917–1921 w badaniach polskich historyków [Political Polish-Ukrainian relations 1917–1921 in the research of Polish historians]. In V.F. Verstiuk, Ya.Ya. Bruskiy (Eds.), *Pratsi Ukrainsko-Polskoi komisii doslidzheniia vzaiemyn 1917–1921 rr. – Proceedings of the Ukrainian-Polish Commission for the Study of Relations 1917–1921*, 1, 49–72. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Polish].
- Torzecki, R.** (1985). Z problematyki stosunków polsko-ukraińskich [On the issues of Polish-Ukrainian relations]. *Dzieje Najnowsze – Contemporary history*, 17/2, 151–166 [in Polish].
- Torzecki, R.** (1989). *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 [The Ukrainian question in Poland in the years 1923–1929]*. Kraków: Wydawnictwo Literackie [in Polish].
- Wandycz, P.** (1967). Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919–1920 [On the issues of Polish-Ukrainian cooperation in the years 1919–1920]. *Zeszyty Historyczne – Historical Notebooks*, 12, 3–24 [in Polish].
- Zaks, Z.** (1967). Sprawa Galicji Wschodniej w Lidze Narodów (1920–1922) [The case of Eastern Galicia in the League of Nations (1920–1922)]. *Najnowsze Dzieje Polski: materiały i studia z okresu 1914–1939 – The recent history of Poland: materials and studies from the period 1914–1939*, XII, 127–153 [in Polish].
- Zaks, Z.** (1969). Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918–1923 [The diplomatic struggle for East Galician oil 1918–1923]. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały – From the history of Polish-Soviet relations: studies and materials*, IV, 37–60 [in Polish].
- Zaks, Z.** (1970). Radziecka Rosja i Ukraina wobec sprawy państwowej przynależności Galicji Wschodniej 1920–1923 [Soviet Russia and Ukraine to the cause of national belonging Eastern Galicia 1920–1923]. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały – From the history of Polish-Soviet relations: studies and materials*, VI, 69–94 [in Polish].

- Zaks, Z.** (1971). Galicja Wschodnia w polskiej polityce zagranicznej (1921–1923) [Eastern Galicia in Polish foreign policy (1921–1923)]. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały – From the history of Polish-Soviet relations: studies and materials*, VII, 3–36 [in Polish].
- Zaks, Z.** (1972). Problem Galicji Wschodniej w czasie wojny polsko-radzieckiej [The problem of Eastern Galicia during the Polish-Soviet war]. *Studia z dziejów Rosji i Europy środkowej – Studies in the History of Russia and Central Europe*, VIII, 79–109 [in Polish].
- Żurawski vel Grajewski, P.** (2017). *Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919 [The Ukrainian cause at the Paris Peace Conference in 1919]* (2 ed., rev.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 20.10.2020 р.